

Kulturmiljöenheten
Fredrik Linder
08 - 785 44 59

91.2003
Riksantikvarieämbetet
Ink. 2003 -01- 2 1
Dnr 215-272-20031

Beslut om byggnadsminnesförklaring av 1:ans kalkugn på Oaxen, fastigheten Oaxen 1:43, Mörkö socken, Södertälje kommun

BESLUT

Länsstyrelsen förklarar härmed, med stöd av 3 kap 1 § lagen (1988:950) om kulturminnen m.m., 1:ans kalkugn, fastigheten Oaxen 1:43 i Södertälje kommun för byggnadsminne. I byggnadsminnet ingår även ett skyddsområde. För byggnadsminnet gäller följande skyddsbestämmelser:

SKYDDSBESTÄMMELSER

1. 1:ans kalkugn

Byggnaden får inte rivras eller flyttas. Byggnaden får inte till sin exteriör byggas om eller på annat sätt förändras.

Ändring av byggnadens rumsindelning eller andra åtgärder som innebär ingrepp i bärande stomme får inte göras.

Fast inredning såsom exempelvis ugnens alla delar, golv, tak, dörrar, dörr- och fönsterfoder får inte borttagas eller på annat sätt förändras.

Befintliga ytskikt i byggnaden får ej borttagas, övermålas eller på annat sätt förändras.

Byggnaden skall underhållas så att den inte förfaller. Vård och underhållsarbeten skall utföras på ett sådant sätt och med sådana metoder att det kulturhistoriska värdet inte minskar.

2. Det område (skyddsområde) kring byggnaden som markerats på bifogad karta får inte ytterligare bebyggas. Det ska hållas i sådant skick, att byggnadens utseende och karaktär inte förvanskas.

MOTIVERING

1:ans ugn är en s k Fahnehjelmugn som användes för kontinuerlig kalkbränning vid Oaxens kalkbruk. Den välbevarade ugnen har stort teknik- och socialhistoriskt värde och är vid sidan av kalkugnarna i Bläse på Gotland den enda i sitt slag i landet.

Kalkugnen ligger inom område av riksintresse för kulturmiljövården, område AB 9, enligt beslut av Riksantikvarieämbetet den 27 juni 1997 och den 18 augusti

9.1.2003

Dnr
2031-02-15623

1997. Enligt riksintressebeskrivningen utgör Oaxen tillsammans med Karta och Stora Vika ett industrihistoriskt betydande område "som speglar tre olika faser i den för regionen unika kalkindustrins utveckling och det samhälle den gav upphov till". 1:ans ugn spelar i det sammanhanget en central roll såsom den viktigaste enskilda exponenten för de värden som uttrycks i riksintresset.

HISTORIK

1:ans ugn byggdes 1880-81 och användes fram till 1932.

I början av 1880-talet införde ingenjörfirman Almqvist & Co vid Anderviks kalkbruk i närheten av Trosa en revolutionerande nyhet inom kalkbränningen, den så kallade pelarugnen, även benämnd Fahnehjelmugn, vars konstruktion nyligen hade utvecklats i Tyskland.

På ugnsschaktets botten murades en sockertoppsliknande pelare som sträckte sig upp i centrum av den koniska ugnen. Pelaren gav ugnens inre formen av en ring och då kalkstenen fylldes på ovanifrån fördelades den tämligen jämnt runt pelaren. Konstruktionen medförde många fördelar. Stenlagret blev inte så kompakt som tidigare och eldstrålarna från generatorerna fick lättare att genombränna stenen i ugnens eldzon. Sedan patenträtten inköpts av Karta & Oaxens kalkbruk uppfördes i tät följd flera pelarugnar på ön. Den första, 1:ans ugn uppmurades 1880-1881 vid öns östra strand. Efter någon tid uppfördes ytterligare en dylik ugn, 2:ans ugn och därmed var verksamheten huvudsakligen förlagd till Oaxens östra sida. Sammanlagt uppfördes sex pelarugnar på ön.

Av brukets kassaböcker kan utläsas att redan 1880 uppnåddes det goda produktionsresultatet av drygt 7 000 ton bränd kalk och utvecklingen fortsatte i gynnsam riktning. Fyra år senare var kapaciteten uppe i 9 300 ton och efter tillkomsten av en fjärde ugn 1896 låg den årliga tillverkningen på cirka 25 000 ton. Som framgår av ovanstående siffror medförde den nya ugnstekniken en markant utvidgning av kalkbrukets drift. En närmare beskrivning av pelarugnens arbetssätt kan därför här vara motiverad:

Utvändigt består en pelarugn av en konisk tegelpipa, vars nederdel är kringbyggd av en träbyggnad, piphuset, vilket består av två våningar. I bottenvåningen skedde uttagen av kalk, vanligtvis genom fem öppningar i ugnsmuren. Våningen ovanför utgjorde eldarplanet, där eldstäderna, generatorerna, låg infällda i golvet i en krans runt ugnspipan. Påfyllningen, "beskickningen" av ugnen skedde genom en öppning på sidan av pipan. Ugnsmuren hölls utvändigt ihop av breda järnband, som förenades såsom i ett lås av en järnring. Då ugnspipan utvidgades genom uppvärmningen och pressade på järnbanden brast ej dessa, utan deformerad endast ringen som fick formen av en oval, vilken gjorde banden rymligare. En mycket enkel men praktisk lösning på ett svårt hållfasthetsproblem.

De nybyggda kalkugnarna eldades med stenkol som huvudsakligen skeppades från England. "Den första ångbåten anlände 1885 från England till Oaxen med

9.1.2003

Dnr
2031-02-15623

stenkol. Den var på 2 000 ton och efter den tidens förhållanden ovanligt stor. Nu blev det fart på brukspersonalen. Båten skulle vara lossad på fyra dagar, huru skulle man nu bära sig åt? Befälet stod handfallet. Emellertid ordnades så att en stuverifirma i Stockholm fick åtaga sig lossningen med hjälp av brukspersonalen. Men när nästa båt anlände, var man en erfarenhet rikare", allt enligt Emanuel Janssons minnesanteckningar från 1940-talet.

Till skillnad från de äldsta ugnarna hölls pelarugnarerna i kontinuerlig drift under stora delar av året och ugnarbetet utfördes i skift. I varje skift ingick tre man, en eldare och två uttagare. Ugnen "drogs", tömdes på bestämda tider, vanligtvis var tredje timme. Eldaren som arbetade på övervåningen av piphuset bestämde uttagens storlek genom att i gluggar i ugnsväggen se på den brända stenens färg. Han var ansvarig för kalkbränningen och hade därför något högre lön än uttagarna. Det var på eldarens order som uttagarna drog ugnen och rakade fram den brända kalken som lades på tegelgolvet framför uttagsluckorna för att svalna. Ugnstemperaturen var vanligtvis 1100 grader och hettan var ofta så stark att det brann i träskäften på uttagsrakorna. Ofta bildade den brända kalken stora sammanhängande klumpar som uttagarna fick slå sönder med sina släggor och ibland följde även obränd sten med i uttagen. Den sistnämnda lades vanligtvis åt sidan för att ånyo brännas.

Tekniken och arbetsmomenten vid pelarugnarerna förblev oförändrad till långt in på 1900-talet, då vissa av ugnarna automatiserades. En pensionerad arbetare, Georg Andersson, som arbetade som uttagare vid en av pelarugnarerna på Oaxen under 1920-talet minns:

"Skiftet kunde börja klockan sex på morgonen. Vi var två uttagare som började med att dra ugnen och vi hade fem gluggar att dra. Först brukade vi dra var sina två gluggar och då det var klart hjälptes vi åt med den femte. Man drog ut kalken tills eldaren däruppe på eldarvåningen skrek: "Nu är det bra!". Ibland blev man tvungen att "stöta ner", som vi sa, det vill säga köra upp den längsta rakan i ugnen och stöta sönder den kalkskorpa som under bränningen bildats inne i ugnen. Stenen hade då hängt sig och det blev ett valv, en grotta av bränd kalk och sten. När ugnen var dragen skulle kalken svalna en halvtimme och du kunde man få ta igen sig. Matsäck hade man med sig och matboxen brukade vi ställa i den varma kalken för att få maten uppvärmd. Men så skulle man hjälpa eldaren med att "spätta av galtarerna". Galten var själva eldstaden eller generatoren och hade gallerroster varpå kolen förbrändes. Då man spättade av, slaggade man generatorerna och slaggen kördes därefter i sjön. Under tiden hade kalken svalnat så pass att man kunde lassa den i skottkärrorna och köra iväg den till kalkladan."

Oaxens kalkbruks tidiga historia har skildrats av Carl-Henrik Ankarberg i boken "Oaxen, kulturhistoriska miljöbilder från ett kalkbruk", Cementa, 1975.

9.1.2003

Dnr
2031-02-15623

ÄRENDETS HANDLÄGGNING

Fråga om byggnadsminnesförklaring väcktes av Länsstyrelsen i Stockholms län den 11 mars 2002.

Länsstyrelsen har den 11 mars 2002 meddelat Lantmäterimyndigheten att fråga om byggnadsminnesförklaring väckts för aktuell fastighet.

Södertälje kommun, som nu äger fastigheten, har den 24 april 2002 godkänt byggnadsminnesförklaringen och de föreslagna skyddsbestämmelserna utan erinran.

UPPLYSNINGAR

Länsstyrelsen får vidare framhålla att om det finns särskilda skäl, får Länsstyrelsen enligt 3 kap 14 § lagen (1988:950) om kulturminnen m. m. lämna tillstånd till att ett byggnadsminne ändras i strid med skyddsbestämmelserna. Länsstyrelsen får ställa de villkor för tillståndet som är skäliga med hänsyn till de förhållanden som föranleder förändringen. Villkoren får avse hur ändringen skall utföras samt den dokumentation som behövs.

Detta beslut kan överklagas hos allmän förvaltningsdomstol (Länsrätten i Stockholms län) enligt anvisningar på bilaga.

Beslut i detta ärende har fattats av länsöverdirektör Bo Hansson. I beslutet har även deltagit länsantikvarie Ann-Charlotte Backlund, länsassessor Göran Bjarme, förste antikvarie Carl-Henrik Ankarberg samt antikvarie Fredrik Linder, föredragande.

Bo Hansson

Fredrik Linder

Kopia till:

Akten (med lagakraftsbevis)
Kulturmiljöenheten (med lagakraftsbevis)

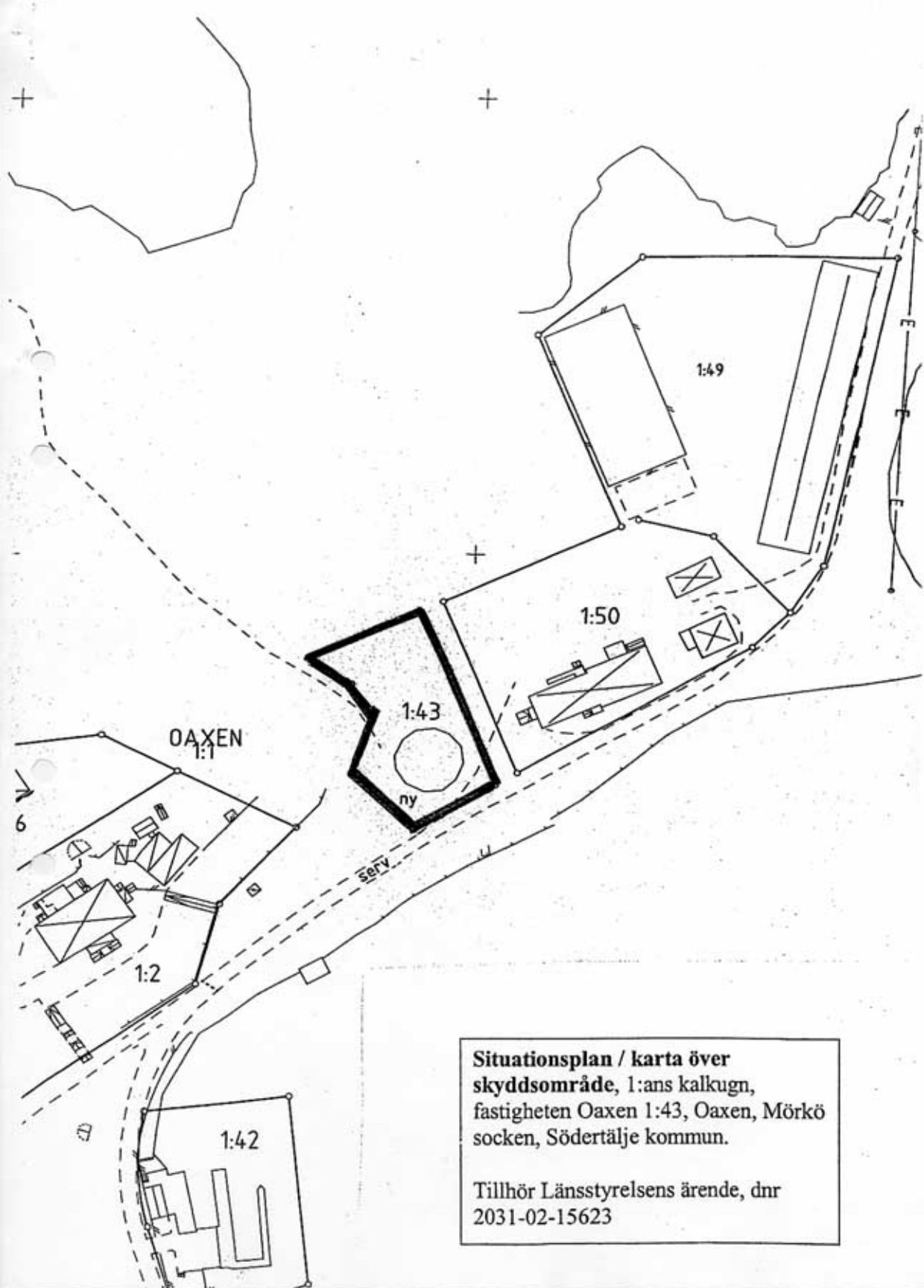
9.1.2003

Dnr
2031-02-15623

Riksantikvarieämbetet
Stockholms läns museum
Byggnadsnämnden i Södertälje (med lagakraftsbevis)
Juridiska enheten (G Bjarme)
Lantmäterimyndigheten i Södertälje kommun, 151 89 SÖDERTÄLJE (med
lagakraftsbevis)

Bilagor:

1. Situationsplan / karta över skyddsområde
2. Besvärshänvisning

**Situationsplan / karta över
skyddsområde, 1:ans kalkugn,
fastigheten Oaxen 1:43, Oaxen, Mörkö
socken, Södertälje kommun.**

Tillhör Länsstyrelsens ärende, dnr
2031-02-15623